

مؤسسه اخلاق و تربیت
رشته روانشناسی اسلامی مثبت گرا
پایان نامه کارشناسی ارشد

تأثیرپذیری رویکردهای اصلی روانشناسی نوین از نظریه تکامل و نقد آن بر اساس اندیشه اسلامی

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد رضا جهانگیر زاده

استاد مشاور:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر مهدی هادی

دانش پژوه:

رضا کشاورز

شهریور - ۱۴۰۳

الحمد لله الذي
خلقنا من
الحمم

دفتر علم، تحقیقات و تدریس
موسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

بسمه تعالی

صورت جلسه دفاع پایان نامه

بایامید خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه)

جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد آقای رضا کشاورز رشته: روانشناسی اسلامی

تحت عنوان: تاثیرپذیری رویکردهای اصلی روانشناسی نوین از نظریه تکامل و تقدیر آن بر اساس اندیشه اسلامی

باجضور استاد راهنما، استاد مشاور و هیأت داوران در موسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت در تاریخ ۱۴۰۳/۷/۱۶ برگزار گردید و پایان نامه ایشان

با کسب نمره به عدد: ۱۷/۲۵ به حروف: هجده و دو با درجه: خوب پذیرفته شد.

نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
مدیر گروه: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر محمد رضا احمدی	دانشیار	
استاد راهنما: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای محمد رضا جهانگیرزاده	استاد	
استاد داور: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر علی ابوترابی	استاد	
استاد مشاور: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر مهدی هادی	استاد	
نماینده تحصیلات تکمیلی: جناب آقای سید مهدی موسوی		

معاون آموزشی موسسه

مهدی ارشاد حسینی

مؤسسه اخلاق و تربیت
رشته روانشناسی اسلامی مثبت گرا
پایان نامه کارشناسی ارشد

تأثیرپذیری رویکردهای اصلی روانشناسی نوین از نظریه تکامل و نقد آن بر اساس اندیشه اسلامی

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد رضا جهانگیر زاده

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر مهدی هادی

دانش پژوه:

رضا کشاورز

شهریور - ۱۴۰۳

بسمه تعالی

تعهدنامه اصالت پایان نامه

اینجانب رضا کشاورز فرزند شیروان متولد ۲۹/۰۷/۱۳۶۹ به شماره شناسنامه ۲۴۲۰۱۸۷۶۲۸ صادره از مرودشت به شماره دانش پژوه ۹۹۱۱۴۰۰۱ رشته روانشناسی اسلامی مثبت گرا متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این زمینه از آنها استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است.

این پایان نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف در هر (زمان مدرک تحصیلی صادر شده توسط مؤسسه از اعتبار ساقط خواهد شد.

نام و نام خانوادگی دانش پژوه

رضا کشاورز

امضا

حقوق مادی و معنوی پایان نامه

چاپ و انتشار پایان نامه های تحصیلی دانش پژوهان مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت بیانگر بخشی از فعالیتهای علمی- پژوهشی مؤسسه است.

اینجانب رضا کشاورز دانش پژوه رشته روانشناسی اسلامی مثبت گرا مقطع کارشناسی ارشد متعهد می گردم موارد ذیل را در خصوص حقوق مادی و معنوی پایان نامه ام با موضوع:

تأثیرپذیری رویکردهای اصلی روانشناسی نوین از نظریه تکامل و نقد آن بر اساس اندیشه اسلامی

رعایت نمایم و در صورت تخلف از موارد ذیل کلیه تبعات حقوقی آن بر عهده این جانب خواهد بود:

۱. در صورت اقدام به چاپ پایان نامه مراتب را قبلاً به صورت کتبی به معاونت پژوهش مؤسسه اطلاع دهم و در صورت تمایل مؤسسه به چاپ پایان نامه به صورت کتاب، اولویت با مؤسسه خواهد بود.

۲. در صورت موافقت معاونت پژوهش با چاپ پایان نامه به صورت کتاب توسط دانش پژوه، در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل چاپ گردد:

«کتاب حاضر حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته روانشناسی اسلامی مثبت گرا سال ۱۴۰۲ است که در مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت به راهنمایی آقای دکتر محمد رضا جهانگیرزاده و مشاوره آقای دکتر مهدی هادی از آن دفاع شده است».

به منظور غنی سازی منابع و مآخذ کتابخانه مؤسسه دو نسخه از آن به کتابخانه و دو نسخه نیز جهت بهره برداری به معاونت پژوهش اهدا خواهد شد.

نام و نام خانوادگی دانش پژوه

رضا کشاورز

امضا

تقدیم به

عاشقانِ دانایی و مشتاقانِ معرفت،

این اثر را، با دلی سرشار از خضوع و ارادت، به ساحت مقدس تمام جویندگان علم و شیفتگانِ حکمت تقدیم می‌نمایم.

آرزو دارم این اثر ناچیز، چراغی روشن در دل شب‌های جستجو و مشعلی تابان در راه کشف معرفت باشد.

باشد که ذره‌ای از انوار دانش و بینش در این اوراق گنجانده شده باشد و مشتاقان علم و معرفت را در سیری بی‌پایان به سوی کمال و رستگاری یاری رساند.

با آرزوی نیک برای تمام دانش‌پژوهان و فرهیختگان.

با سپاس از

سرچشمه هستی، از خدای منان! که مرا در نگارش این رساله یاری فرمود و نور امید را بر قلبم تاباند.

بر خود لازم می‌دانم از تمام فرهیختگان ارجمندی که در این مسیر پرفراز و نشیب همگام و همراه من بودند، صمیمانه قدردانی کنم.

وجود گرانقدرشان همچون مشعلی فروزان، راه را بر من روشنایی بخشید و سایه حمایتشان، قوت قلبی بود در عبور از دشواری‌ها.

از صمیم قلب، مراتب امتنان خود را به تمامی اساتید گرانقدر، همکاران گرامی و خانواده یار و مهربانم ابراز می‌دارم و از درگاه حضرت حق، توفیق روزافزون برایشان آرزومندم.

باشد که همواره در پرتو عنایات الهی، سربلند و پیروز باشند.

امیدوارم که این رساله، سهم اندکی در ارتقای دانش و معرفت بشری داشته باشد.

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی تأثیرپذیری سه رویکرد اصلی روانشناسی، یعنی رفتارگرایی، روان‌پویشی و انسان‌گرا-وجودی، از نظریه تکامل می‌پردازد. پژوهشگر با استفاده از روش تحلیل محتوا-انتقادی به بررسی متون اصلی و پژوهش‌های مرتبط با این رویکردها پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هر یک از این رویکردها در سطوح مختلفی، به صورت مستقیم یا غیر مستقیم تحت تأثیر مفاهیم و اصول نظریه تکامل قرار گرفته‌اند. رفتارگرایی به ویژه در مبانی انسان‌شناسی، روش‌شناسی پژوهش، ارزش‌های اخلاقی و مفاهیم اصلی خود، نشان‌دهنده تأثیرپذیری از دیدگاه تکاملی است. روان‌پویشی نیز در مفاهیمی چون ناخودآگاه، مکانیسم‌های دفاعی و شخصیت، ریشه‌های تکاملی را نشان می‌دهد. انسان‌گرایی نیز در تبیین هدف و معنای زندگی، به برخی مفاهیم تکاملی اتکا می‌کند. در ادامه، پژوهشگر با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، به نقد این تأثیرپذیری‌ها بر اساس اندیشه اسلامی پرداخته و نقاط قوت و ضعف هر یک از رویکردها را در تطابق با آموزه‌های اسلامی مورد بررسی قرار داده است. نتایج نشان می‌دهد که برخی از مفروضات نظریه تکامل با دیدگاه‌های اسلامی در مورد انسان و جهان‌نا سازگار است. همچنین، برخی از مفاهیم و روش‌های این رویکردهای روانشناسی با توجه به مبانی اسلامی قابل نقد هستند.

واژگان کلیدی: نظریه تکامل، داروین، رویکردهای روانشناسی، اندیشه اسلامی

فهرست

فصل اول: کلیات و مفاهیم	۱
۱-۱ بیان مسئله.....	۲
۲-۱ اهمیت و ضرورت پژوهش.....	۶
۳-۱ اهداف پژوهش.....	۷
۴-۱ روش پژوهش.....	۷
۵-۱ سوالهای پژوهش.....	۹
۶-۱ کاربرد پژوهش.....	۹
۷-۱ ساختار پژوهش.....	۱۰
۸-۱ تعریف مفاهیم.....	۱۰
۱-۸-۱ معنای کلمه تکامل از نظر لغت.....	۱۰
۲-۸-۱ تفاوت معنای تکامل و تغییر.....	۱۱
۳-۸-۱ فرق معنای تکامل و تکمیل.....	۱۲
۴-۸-۱ مفهوم رویکرد.....	۱۳
۵-۸-۱ منظور از رویکرد در روانشناسی.....	۱۴
۶-۸-۱ معنای مکتب در روانشناسی.....	۱۴
۷-۸-۱ تفاوت رویکرد و مکتب.....	۱۵
۹-۱ اندیشه اسلامی.....	۱۶
۱۰-۱ مفهوم نقد.....	۱۶
۱-۱۰-۱ معنای لغوی نقد.....	۱۶
۲-۱۰-۱ معنای اصطلاحی نقد.....	۱۶
۳-۱۰-۱ عیب جویی و انتقاد.....	۱۷
۴-۱۰-۱ هدف و فلسفه انتقاد و انتقاد پذیری.....	۱۷
۵-۱۰-۱ انواع و اقسام انتقاد.....	۱۸
فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه پژوهش	۱۹
۱-۲ مبانی نظری پژوهش.....	۲۰
۱-۱-۲ پیشینه نظریه تکامل.....	۲۰
۲-۱-۲ نظریه ثبات انواع.....	۲۰
۳-۱-۲ نظریه تکامل انواع.....	۲۱
۴-۱-۲ توضیح نظریه تکامل.....	۲۲

- ۲۲.....۵-۱-۲ واکنش اندیشمندان به نظریه تکامل.....
- ۲۳.....۶-۱-۲ دلایل گسترش نظریه داروین.....
- ۲۴.....۷-۱-۲ خاستگاه نظریه تکامل.....
- ۲۴.....۱-۷-۱-۲ متفکران یونان باستان.....
- ۲۵.....۱-۷-۱-۲ دیدگاه طالس.....
- ۲۵.....۲-۱-۷-۱-۲ دیدگاه آناکسیمندر.....
- ۲۶.....۳-۱-۷-۱-۲ دیدگاه آناکسیمنس.....
- ۲۷.....۴-۱-۷-۱-۲ دیدگاه امپدوکلس.....
- ۲۷.....۸-۱-۲ پیشگامان نظریه تکامل در قرون جدید.....
- ۲۸.....۱-۸-۱-۲ ژرژ بوفون.....
- ۲۸.....۲-۸-۱-۲ اراسموس داروین.....
- ۲۹.....۳-۸-۱-۲ لامارک.....
- ۲۹.....۹-۱-۲ ارکان نظریه تکامل.....
- ۳۱.....۱-۹-۱-۲ انتخاب مصنوعی.....
- ۳۱.....۲-۹-۱-۲ انتخاب طبیعی.....
- ۳۲.....۱-۲-۹-۱-۲ مبانی انتخاب طبیعی.....
- ۳۳.....۳-۹-۱-۲ تنازع بقا و بقای اصلح.....
- ۳۳.....۱-۳-۹-۱-۲ عوامل مؤثر بر تنازع بقا.....
- ۳۳.....۴-۹-۱-۲ اصل استعمال و عدم استعمال.....
- ۳۴.....۵-۹-۱-۲ اصل انتقال صفات اکتسابی از طریق وراثت.....
- ۳۴.....۶-۹-۱-۲ انتخاب جنسی.....
- ۳۵.....۲-۲-۲ سه موج اصلی در روانشناسی.....
- ۳۵.....۱-۲-۲ موج اول: رفتارگرایی - تمرکز بر محیط و رفتار قابل مشاهده.....
- ۳۵.....۲-۲-۲ موج دوم: روانکاوی - کاوش در ناهشیار.....
- ۳۶.....۳-۲-۲ موج سوم: انسان گرایی - بازگشت به خودآگاه.....
- ۳۶.....۳-۲-۲ هم گرایی و تکامل.....
- ۳۶.....۱-۳-۲ رویکرد رفتارگرایی.....
- ۳۷.....۱-۳-۲ تاریخچه و خاستگاه.....
- ۳۸.....۲-۳-۲ اصول رفتارگرایی.....
- ۳۸.....۳-۱-۳-۲ دیدگاه اندیشمندان رفتارگرایی.....
- ۴۰.....۴-۱-۳-۲ روش شناسی رفتارگرایی.....

- ۲-۳-۲ رویکرد روان‌پویشی..... ۴۰
- ۲-۳-۲-۱ تاریخچه و خاستگاه..... ۴۰
- ۲-۳-۲-۲ مفروضات اساسی..... ۴۱
- ۲-۳-۲-۳ انواع نظریات اندیشمندان آن..... ۴۳
- ۲-۳-۲-۴ روش شناسی..... ۴۵
- ۲-۳-۳ رویکرد انسان‌گرا - وجودی..... ۴۶
- ۲-۳-۳-۱ تاریخچه و خاستگاه..... ۴۶
- ۲-۳-۳-۲ نظرات اندیشمندان آن..... ۴۷
- ۲-۳-۳-۳ مفروضات نظریه انسان‌گرایی در روانشناسی..... ۴۹
- ۲-۳-۳-۴ روش رویکرد انسان‌گرایی..... ۵۰
- ۲-۴ پیشینه پژوهش..... ۵۰

فصل سوم : نظریه تکامل در رویکردهای روانشناسی معاصر ۵۳

- ۳-۱ تأثیر نظریه تکامل بر سه جریان اصلی روانشناسی (رفتارگرایی، روان‌پویشی و انسان‌گرا-وجودی)..... ۵۴
- ۳-۲ تأثیر مستقیم داروین بر روانشناسی معاصر..... ۵۴
- ۳-۳ تعامل نظریه تکامل با رویکردها و حوزه‌های روانشناسی..... ۵۵
- ۳-۳-۱ یکپارچه‌نگری در روانشناسی: فرضیه‌ای برای تکمیل پازل..... ۵۵
- ۳-۳-۲ تأثیر غیرمستقیم نظریه تکامل بر روانشناسی..... ۵۷
- ۳-۳-۵ زمینه پذیرش نظریه تکامل، تئوری جدید..... ۵۸
- ۳-۶ استقبال از نظریه تکامل در آمریکا..... ۵۸
- ۳-۷ ایجاد انقلاب در زمینه‌های مختلف توسط داروین..... ۵۹
- ۳-۸ تأثیر غیرمستقیم داروین بر روانشناسی..... ۶۰
- ۳-۸-۱ تأثیر بر مکتب کارکردگرایی..... ۶۰
- ۳-۸-۲ توسعه در روشهای پژوهشی در روانشناسی..... ۶۲
- ۳-۹ دیدگاه‌های نوین دانشمندان در پرتو نظریه تکامل..... ۶۲
- ۳-۹-۱ فرانسیس گالتون..... ۶۳
- ۳-۹-۱-۱ گالتون و نظریه تکامل..... ۶۳
- ۳-۹-۱-۲ تفاوت‌های فردی فرانسیس گالتون..... ۶۳
- ۳-۹-۱-۳ وراثت ذهنی یا روانی گالتون..... ۶۴
- ۳-۹-۲ هربرت اسپنسر..... ۶۵
- ۳-۹-۲-۱ نظر اسپنسر درباره تکامل..... ۶۵
- ۳-۹-۲-۲ داروین‌گرایی اجتماعی اسپنسر..... ۶۷

- ۳-۹-۳ ویلیام جیمز..... ۷۰
- ۳-۹-۳-۱ تأثیر نظریه تکامل داروین بر ویلیام جیمز..... ۷۰
- ۳-۹-۳-۱-۱ تکامل تدریجی ذهن:..... ۷۱
- ۳-۹-۳-۲ اهمیت سازگاری:..... ۷۱
- ۳-۹-۳-۳ کارکردگرایی به عنوان یک رویکرد تطبیقی:..... ۷۱
- ۳-۹-۳-۴ تأکید بر تفاوت‌های فردی:..... ۷۱
- ۳-۹-۴ گرانویل استانلی هال..... ۷۲
- ۳-۹-۴-۱ نظریه پیدایش دوباره..... ۷۲
- ۳-۹-۴-۲ از دید هال، تکامل موجب پیشرفت..... ۷۳
- ۳-۹-۵ جان دیویی..... ۷۴
- ۳-۱۰-۱۰ مطالعات مربوط به هوش حیوان..... ۷۶
- ۳-۱۱-۱۱ رویکرد رفتارگرایی..... ۷۹
- ۳-۱۱-۱۱-۱ تأثیر روانشناسی حیوانی بر رفتارگرایی..... ۷۹
- ۳-۱۲-۱۲ رویکرد رفتارگرایی و نظریه تکامل..... ۸۰
- ۳-۱۲-۱-۱ تأثیر در مبانی انسان‌شناسی رفتارگرایی..... ۸۱
- ۳-۱۲-۱-۱-۱ حقیقت انسان از دیدگاه تکاملی-رفتارگرا..... ۸۱
- ۳-۱۲-۱-۲ انکار شخصیت و تأکید بر رفتار ظاهری..... ۸۲
- ۳-۱۲-۱-۳ جایگاه انسان در نظام هستی..... ۸۳
- ۳-۱۲-۱-۴ اراده و اختیار انسان در چارچوب تکامل و رفتارگرایی..... ۸۴
- ۳-۱۲-۱-۵ کمال‌نهایی انسان از منظر رفتارگرایی..... ۸۵
- ۳-۱۲-۱-۶ خلقت انسان و تفسیر رفتارگرایانه آن..... ۸۶
- ۳-۱۲-۲ تأثیر در روش‌شناسی رفتارگرایی..... ۸۸
- ۳-۱۲-۲-۱ مشاهده و آزمایش: رویکرد تکاملی..... ۸۸
- ۳-۱۲-۲-۲ مطالعات مقایسه‌ای رفتار حیوانات و انسان..... ۸۹
- ۳-۱۲-۳ تأثیر در مفاهیم اصلی رفتارگرایی..... ۸۹
- ۳-۱۲-۳-۱ تأثیر در اصول یادگیری..... ۹۰
- ۳-۱۲-۳-۲ شرطی‌سازی کلاسیک و عاملی از دیدگاه تکاملی..... ۹۰
- ۳-۱۲-۳-۳ تقویت محیطی از نظر اسکینر و دیدگاه تکامل..... ۹۲
- ۳-۱۲-۳-۱-۳ تقویت مثبت و منفی در نظریه یادگیری اسکینر..... ۹۲
- ۳-۱۲-۳-۴ رابطه بین نظریه تقویت اسکینر و نظریه تکامل داروین..... ۹۳

- ۹۴-۳-۱۲-۵ نقش محیط و ژنتیک در شکل‌گیری رفتار..... ۹۴
- ۹۴-۳-۱۲-۴ تأثیر در اخلاقیات و ارزش‌های رفتارگرایی..... ۹۴
- ۹۵-۳-۱۲-۴ نسبت اخلاقی در پرتو تکامل و رفتارگرایی..... ۹۵
- ۹۶-۳-۱۲-۴ ارزش‌های اجتماعی: تفسیر تکاملی-رفتاری..... ۹۶
- ۹۷-۳-۱۲-۵ کاربردهای عملی رفتارگرایی..... ۹۷
- ۹۷-۳-۱۲-۵-۱ درمان‌های رفتاری با رویکرد تکاملی..... ۹۷
- ۹۸-۳-۱۲-۵-۲ طراحی محیط‌های یادگیری بر اساس اصول تکاملی-رفتاری..... ۹۸
- ۹۹-۳-۱۳ رویکرد روان‌پوشی..... ۹۹
- ۱۰۰-۳-۱۳-۱ تأثیر نظریه تکامل بر مفاهیم بنیادین روان‌پوشی..... ۱۰۰
- ۱۰۱-۳-۱۳-۱ روان‌ناخودآگاه (ناهشیار)..... ۱۰۱
- ۱۰۲-۳-۱۳-۲ ساختار شخصیت (نهاد، خود، فراخود) در پرتو تکامل..... ۱۰۲
- ۱۰۳-۳-۱۳-۳ فروید و داروین: دو نگاه به انسان..... ۱۰۳
- ۱۰۴-۳-۱۳-۴ نقش تکامل در نظریه‌های روان‌جنسی فروید..... ۱۰۴
- ۱۰۴-۳-۱۳-۵ مراحل رشد روانی-جنسی و تکامل..... ۱۰۴
- ۱۰۵-۳-۱۳-۶ ارتباط نظریه عقده ادیپ فروید با نظریه تکامل داروین..... ۱۰۵
- ۱۰۷-۳-۱۳-۷ لیبیدو..... ۱۰۷
- ۱۰۷-۳-۱۳-۸ تأثیر دیدگاه تکاملی بر مفهوم شخصیت در روان‌پوشی..... ۱۰۷
- ۱۰۸-۳-۱۳-۹ تیپ‌های شخصیتی از منظر تکاملی..... ۱۰۸
- ۱۰۸-۳-۱۳-۱۰ کاربرد اصول تکاملی در روان‌درمانی پویشی..... ۱۰۸
- ۱۰۹-۳-۱۳-۱۰-۱ تکنیک‌های درمانی مبتنی بر دیدگاه تکاملی..... ۱۰۹
- ۱۱۰-۳-۱۳-۱۱ تفسیر رؤیاها با رویکرد تکاملی..... ۱۱۰
- ۱۱۰-۳-۱۳-۲ مسئله ذهن - بدن در نظر داروین و فروید..... ۱۱۰
- ۱۱۱-۳-۱۴ کارل یونگ..... ۱۱۱
- ۱۱۲-۳-۱۴-۱ ناهشیار جمعی..... ۱۱۲
- ۱۱۳-۳-۱۴-۲ کهن‌الگوها (آرکی‌تابیها)..... ۱۱۳
- ۱۱۳-۳-۱۵ رویکرد انسان‌گرا - وجودی..... ۱۱۳
- ۱۱۴-۳-۱۵-۱ تعارض و همگرایی نظریه تکامل با اصول انسان‌گرایی..... ۱۱۴
- ۱۱۴-۳-۱۵-۱ تکامل و مفهوم ذات انسان در انسان‌گرایی..... ۱۱۴
- ۱۱۵-۳-۱۵-۲ چالش‌های تلفیق دیدگاه تکاملی با رویکرد انسان‌محور..... ۱۱۵
- ۱۱۶-۳-۱۵-۲ تأثیر دیدگاه تکاملی بر مفهوم خودشکوفایی..... ۱۱۶
- ۱۱۶-۳-۱۵-۲ نیازهای اساسی انسان: دیدگاه تکاملی-انسان‌گرا..... ۱۱۶

- ۱۱۷.....۳-۱۵-۲ فرآیند رشد و تکامل فردی در پرتو نظریه تکامل.....
- ۱۱۸.....۳-۱۵-۳ معنا و هدف زندگی از دیدگاه وجودگرایی در پرتو نظریه تکامل.....
- ۱۱۸.....۳-۱۵-۳ جستجوی معنا: تفسیر تکاملی.....
- ۱۱۹.....۳-۱۵-۳ اضطراب وجودی و نقش آن در تکامل انسان.....
- ۱۲۰.....۳-۱۵-۴ آزادی و مسئولیت انسان: تلفیق دیدگاه تکاملی و انسان‌گرا.....
- ۱۲۰.....۳-۱۵-۴ محدودیت‌های زیستی و آزادی انتخاب.....
- ۱۲۱.....۳-۱۵-۴ مسئولیت‌پذیری در قبال تکامل فردی و جمعی.....
- ۱۲۲.....۳-۱۵-۵ خلاقیت و رشد فردی: تفسیر تکاملی در روانشناسی انسان‌گرا.....
- ۱۲۳.....۳-۱۵-۵ نقش خلاقیت در بقا و تکامل انسان.....
- ۱۲۳.....۳-۱۵-۵ خودآگاهی و تکامل: دیدگاه انسان‌گرا.....
- ۱۲۵.....۳-۱۵-۶ رویکردهای درمانی انسان‌گرا-وجودی با نگاه تکاملی.....
- ۱۲۵.....۳-۱۵-۶ لوگو تراپی و معنادرمانی در پرتو تکامل.....
- ۱۲۶.....۳-۱۵-۶ گشتالت درمانی: تلفیق دیدگاه تکاملی و کل‌نگر.....

فصل چهارم: نقد تأثیرگذاری نظریه تکامل بر رویکردهای روانشناسی معاصر..... ۱۲۷

- ۱۲۸.....۴-۱ نقدهای اسلامی به نظریه تکامل.....
- ۱۲۸.....۴-۲ دیدگاه اندیشمندان مسلمان در رابطه با نظریه تکامل.....
- ۱۲۹.....۴-۲-۱ دیدگاه مخالفان.....
- ۱۲۹.....۴-۲-۱-۱ دیدگاه علامه طباطبائی.....
- ۱۲۹.....۴-۲-۱-۲ دیدگاه علامه محمدتقی جعفری.....
- ۱۳۰.....۴-۲-۱-۳ دیدگاه آیت الله مصباح.....
- ۱۳۰.....۴-۲-۱-۴ دیدگاه آیت الله مکارم شیرازی.....
- ۱۳۱.....۴-۲-۱-۵ دیدگاه آیت الله سبحانی.....
- ۱۳۱.....۴-۲-۲ دیدگاه موافقان.....
- ۱۳۱.....۴-۲-۲-۱ دیدگاه آیت الله مشکینی.....
- ۱۳۲.....۴-۲-۲-۲ دیدگاه شهید مطهری.....
- ۱۳۴.....۴-۳ نقد و بررسی تأثیر تکامل بر رفتارگرایی از منظر اندیشه اسلامی.....
- ۱۳۴.....۴-۳-۱ تفاوت در ماهیت و منشأ انسان.....
- ۱۳۵.....۴-۳-۲ نقد کمال انسان از دیدگاه رفتارگرایان مبتنی بر نظریه تکامل.....
- ۱۳۶.....۴-۳-۳ کمال انسانی در قرآن: نگاهی اجمالی.....
- ۱۳۶.....۴-۳-۴ نقد نسبیت اخلاقی و نقش تکامل در شکل‌دهی ارزش‌ها.....
- ۱۳۷.....۴-۳-۵ تأثیر عوامل زیستی و محیطی بر رفتار: نقد و پاسخ اسلامی.....

۴-۴ نقد و بررسی تأثیر تکامل بر روان پویشی از منظر اندیشه اسلامی..... ۱۳۸

۴-۴-۱ تأثیرات تکامل بر مفاهیم روان پویشی و نقد اسلامی..... ۱۳۸

۴-۴-۲ نقد دیدگاه‌های یونگ..... ۱۳۹

۴-۵ نقد و بررسی تأثیر تکامل بر رویکرد انسان‌گرا-وجودی از منظر اندیشه اسلامی..... ۱۳۹

۴-۵-۱ تضاد در تعریف ماهیت انسان..... ۱۴۰

۴-۵-۲ نقد دیدگاه تکاملی درباره آزادی و اراده..... ۱۴۰

۴-۵-۳ تعارض در جستجوی معنا و هدف زندگی..... ۱۴۰

فصل پنجم: خاتمه ۱۴۳

۵-۱ نتایج پژوهش..... ۱۴۴

۵-۲ محدودیت‌های پژوهش..... ۱۴۵

۵-۳ پیشنهادات پژوهشی..... ۱۴۶

منابع و مأخذ ۱۴۷